

KO‘ZI OJIZLARGA DARS O‘TISHDA AUDIO MATERIALLARNING AHAMIYATI**O‘rinboyev Muhammadomil**

Andijon davlat universiteti magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada ko‘zi ojiz o‘quvchilarga ta‘lim berish jarayonida audio materiallarning pedagogik, psixologik va amaliy ahamiyati yoritiladi. Zamonaviy jahon ta‘lim tizimida inklyuziv ta‘lim tamoyillariga muvofiq ravishda, ko‘zi ojiz shaxslarning bilim olish jarayonida eshitish orqali idrok etish yetakchi o‘rin egallashi asoslab beriladi. Maqolada audio darsliklar, professional ovozli o‘quv materiallari, badiiy va ilmiy matnlarning audio formatlari hamda ularning ta‘lim samaradorligiga ta‘siri tahlil qilinadi. Shuningdek, UNESCO va boshqa xalqaro tashkilotlarning inklyuziv ta‘lim bo‘yicha tavsiyalariga tayangan holda, audio materiallarning mustaqil o‘rganish, eslab qolish, nutq va tafakkur rivojiga qo‘shadigan hissasi ochib beriladi. Tadqiqot natijalari audio materiallardan tizimli va maqsadli foydalanish ko‘zi ojiz o‘quvchilarning ta‘lim sifati va ijtimoiy moslashuvini oshirishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Ko‘zi ojizlar ta‘limi, inklyuziv ta‘lim, audio materiallar, tiflopedagogika, kompensator idrok, audio darsliklar, kognitiv rivojlanish, pedagogik dizayn.

Аннотация. В статье рассматривается педагогическое, психологическое и практическое значение аудиоматериалов в обучении слепых учащихся. В соответствии с принципами инклюзивного образования, принятыми в мировой образовательной практике, обосновывается ведущая роль слухового восприятия в процессе обучения лиц с нарушением зрения. Анализируются аудиопособия, профессионально озвученные учебные материалы, аудиоформаты художественных и научных текстов, а также их влияние на эффективность обучения. На основе рекомендаций ЮНЕСКО и других международных организаций раскрывается значение аудиоматериалов в формировании навыков самостоятельного обучения, развития памяти, речи и мышления. Результаты исследования свидетельствуют о том, что системное и целенаправленное использование аудиоматериалов способствует повышению качества образования и социальной адаптации слепых учащихся.

Ключевые слова: Образование слепых, инклюзивное образование, аудиоматериалы, тифлопедагогика, компенсаторное восприятие, аудиоучебники, когнитивное развитие, педагогический дизайн.

Abstract. This article examines the pedagogical, psychological, and practical significance of audio materials in teaching visually impaired learners. In line with the

principles of inclusive education adopted in global educational practice, the study emphasizes the dominant role of auditory perception in the learning process of individuals with visual impairments. The article analyzes audio textbooks, professionally narrated educational materials, and audio formats of literary and academic texts, focusing on their impact on learning effectiveness. Based on the recommendations of UNESCO and other international organizations, the research highlights the contribution of audio materials to independent learning, memory development, speech, and cognitive skills. The findings indicate that systematic and purposeful use of audio materials significantly enhances educational quality and social inclusion for visually impaired learners.

Keywords: Education of the blind, inclusive education, audio materials, typhlopedagogy, compensatory perception, audio textbooks, cognitive development, instructional design.

KIRISH

Bugungi kunda jahon ta'lim tizimida inklyuziv ta'lim konsepsiyasi ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Xususan, ko'zi ojiz va ko'rish qobiliyati cheklangan shaxslarning sifatli ta'lim olishini ta'minlash masalasi xalqaro miqyosda muhim vazifa sifatida belgilangan. UNESCO, Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti hamda boshqa nufuzli xalqaro institutlarning tadqiqotlarida ta'kidlanishicha, ko'zi ojiz o'quvchilar uchun bilimni idrok etish jarayonida eshitish kanali asosiy axborot manbai hisoblanadi.

An'anaviy bosma darsliklar va vizual materiallar ko'zi ojiz o'quvchilar uchun yetarli darajada samarali bo'la olmaydi. Shu sababli, ta'lim jarayonida audio materiallardan foydalanish zarurati tobora ortib bormoqda. Audio darsliklar, ovozli ma'ruzalar va professional tarzda tayyorlangan audio matnlar o'quvchilarning bilimni mustaqil egallashiga, o'qilgan yoki tinglangan materialni chuqur anglashiga xizmat qiladi. Ayniqsa, badiiy adabiyot, tarix, til va adabiyot fanlarida audio materiallar ta'lim sifatini sezilarli darajada oshiradi.

Shu bilan birga, audio materiallarning ta'lim jarayonidagi ahamiyati faqat axborot yetkazish bilan cheklanmaydi. Ular ko'zi ojiz o'quvchilarning nutq madaniyati, eshitib idrok etish qobiliyati, mantiqiy fikrlash va estetik didini rivojlantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Jahon ta'lim tajribasi shuni ko'rsatadiki, professional diktorlar tomonidan tayyorlangan sifatli audio materiallar o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshirib, ta'lim jarayonini yanada samarali qiladi.

Mazkur maqolaning maqsadi ko'zi ojiz o'quvchilarga dars o'tishda audio materiallarning o'rni va ahamiyatini ilmiy jihatdan asoslash, shuningdek, xalqaro

tajribalar asosida ularni ta'lim amaliyotiga keng joriy etish zaruratini yoritishdan iborat.

Ko'zi ojiz o'quvchilar ta'limining psixopedagogik asoslari va kompensator mexanizmlari

Ko'zi ojiz o'quvchilarning ta'lim olish jarayoni umumiy pedagogik tamoyillardan o'zining psixofiziologik tabiatiga ko'ra tubdan farqlanadi. Inson axborotning katta qismini vizual kanal orqali qabul qilishini inobatga olsak, ko'rish qobiliyati cheklangan shaxslarda ushbu bo'shliqni to'ldirish uchun boshqa analizatorlarning roli keskin ortadi. Jahon tiflopedagogika fanida bu jarayon kompensator idrok mexanizmlari sifatida tahlil qilinadi; bunda eshitish, sezish (taktil) va kinestetik tuyg'ular axborotni qabul qilishning asosiy ko'priklariga aylanadi.

Ilmiy tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki, ko'rish qobiliyati cheklangan o'quvchilarda audial (eshitish) xotira va nutqiy interpretatsiya qobiliyati boshqa tengdoshlariga nisbatan yuqori darajada rivojlanadi. Bu holat o'quv jarayonida og'zaki tushuntirish, ovozli tavsif va mantiqiy bayonning o'rnini fundamental darajaga ko'taradi. Biroq, an'anaviy ta'lim tizimidagi vizual metodlarning ustunligi ko'zi ojiz o'quvchilar uchun "axborot ochligi" (sensory deprivation) xavfini tug'diradi, bu esa o'z navbatida ta'lim samaradorligini pasaytiradi.

Shu sababli, ta'limni tashkil etishda individual ta'lim traektoriyasi tamoyiliga tayanish lozim. Har bir o'quvchining axborotni qabul qilish tezligi (tempo), xotira hajmi va eshitish idroki turlicha bo'lishi audio materiallarning nafaqat muqobil, balki majburiy didaktik vosita ekanligini ko'rsatadi. AQSh, Buyuk Britaniya va Yaponiya kabi davlatlarning tajribasida audio darsliklar va maxsus raqamli platformalar ta'limning uzviy qismi sifatida qabul qilingan bo'lib, bu yondashuv o'quvchilarning akademik natijalarini sezilarli darajada oshirmoqda.

Audio materiallarning didaktik funksiyalari va psixologik samaradorligi

Audio materiallar ko'zi ojiz o'quvchilar uchun axborot olishning eng qulay va samarali vositasi hisoblanadi. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (WHO) va nufuzli tiflopedagogik institutlarining ma'lumotlariga ko'ra, ko'rish imkoniyati cheklangan shaxslar tashqi olam haqidagi bilimlarning 80–90 foizini aynan eshitish kanali orqali o'zlashtiradilar. Bu fakt audio materiallarning o'quv jarayonidagi strategik ahamiyatini belgilab beradi.

Audio resurslarning pedagogik ustunligi ularning ko'p marotaba tinglash (repetition) imkoniyatidir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, murakkab ilmiy tushunchalarni takroran audial idrok etish o'quvchida uzoq muddatli xotira shakllanishiga va bilimning tizimli bo'lishiga xizmat qiladi. Masalan, AQSh Milliy Ko'zi Ojizlar Ta'lim Instituti (NFB) tomonidan o'tkazilgan qiyosiy tahlillar shuni ko'rsatdiki, faqat Brayl yozuviga tayanadigan o'quvchilarga qaraganda, audio

darsliklardan muntazam foydalanadigan o'quvchilarning o'zlashtirish ko'rsatkichi ancha yuqori.

Gumanitar fanlar — adabiyot, tarix va tilshunoslik darslarida audio materiallarning roli beqiyosdir. Matndagi intonatsiya, pauzalar, urg'u va emotsional bo'yoqlar badiiy asarning mazmunini chuqurroq anglashga yordam beradi. Yevropa davlatlaridagi tajribalar shuni ko'rsatadiki, professional audio matnlar o'quvchilarning matnni tushunish darajasini o'rtacha 25–30 foizga oshiradi. Shuningdek, raqamli mobil ilovalar va "Talking Books" (So'zlovchi kitoblar) kabi loyihalar o'quvchilarga makon va vaqtdan mustaqil ravishda bilim olish imkonini berib, ularning ijtimoiy moslashuvini tezlashtiradi.

Professional ovozlashirish va pedagogik dizayn mezonlari

Audio materialning ta'limiy qiymati nafaqat uning mazmuni, balki texnik va pedagogik sifati bilan o'lchanadi. Professional tarzda tayyorlangan ovozli materiallar oddiy o'qib berilgan yoki kompyuter orqali generatsiya qilingan (sintetik) ovozlardan tubdan farq qiladi. Ko'zi ojiz o'quvchi uchun ovozning tembri, nutq tezligi va mantiqiy urg'ular diqqatni jamlashning asosiy omilidir.

Ilmiy tadqiqotlar professional diktora ovozi kognitiv yuklamani (cognitive load) kamaytirishini isbotladi. Germaniyada o'tkazilgan eksperimental tadqiqot natijalariga ko'ra, professional ovoz bilan yozilgan darslarni tinglagan talabalar, sintetik ovozdan foydalangan guruhga qaraganda 20–35 foiz yuqori natija ko'rsatganlar. Bu esa audio materiallarni ishlab chiqishda pedagogik dizayn tamoyillariga rioya qilish zarurligini ko'rsatadi: matn mantiqiy bloklarga ajratilishi, muhim terminlar intonatsiya orqali ajratilishi va murakkab joylar uchun ovozli izohlar (glossariy) qo'shilishi lozim.

Ayniqsa, adabiyot fanida audio-performans yondashuvi obrazli tafakkurni va estetik didni shakllantirishda muhim quroldir. Shu sababli, audio materiallarni yaratish jarayoni faqat texnik mutaxassislar ishi emas, balki pedagoglar, filologlar va suxandonlarning o'zaro hamkorligidagi kompleks jarayon bo'lishi shart.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR / LITERATURA / REFERENCES

1. UNESCO. (2009). Guidelines for Inclusive Education: Ensuring Access to Education for All. Paris: UNESCO Publishing.
2. World Health Organization. (2019). World Report on Vision. Geneva: WHO Operations.
3. Holbrook, M. C., & Koenig, A. J. (2000). Foundations of Education for Blind and Visually Impaired Children and Youth. New York: AFB Press.
4. National Federation of the Blind (NFB). (2018). The Role of Audio Materials in the Education of the Blind. Baltimore, MD: NFB Research Series.
5. Royal National Institute of Blind People (RNIB). (2020). Talking Books and Learning Outcomes for Visually Impaired Learners. London: RNIB Reports.

6. Silverman, A. M. (2015). Psychological Aspects of Visual Impairment and Rehabilitative Education. New York: American Foundation for the Blind.
7. Douglas, G., & McLinden, M. (2021). Education of Learners with Vision Impairment. London: Routledge.
8. Kelly, S. M. (2011). The Use of Assistive Technology by Students with Visual Impairments. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 105(11), 735-748.

